
En kniv gjennom hjernen

MEDISIN OG KUNST

MIA TUFT

mia.tuft@ous-hf.no

Mia Tuft er nevropsykolog og jobber med sjeldne epilepsirelaterte diagnoser ved Oslo universitetssykehus.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

Teaterstykket *Glassmenasjeriet* hadde premiere året etter at Tennessee Williams' søster Rose ble lobotomert. Forfatteren kalte stykket en emosjonell selvbiografi, og det kan leses som en litterær bearbeiding av det som hendte med søsteren.

Edwina Williams med to av sine barn, Thomas (Tennessee) og Rose Isabel i 1913. Fotograf ukjent.

Opp mot 5 000 mennesker ble lobotomert årlig i USA i løpet av 1940-tallet (1). Hvordan de pårørende opplevde følgene av lobotomi, er lite omtalt (2). Teaterstykkene til Tennessee Williams er kunstneriske vitnesbyrd fra slike erfaringer.

Williams' arbeider hadde mange elementer fra egne opplevelser. «Alt en forfatter produserer, er på en måte hans indre historie, overført til en annen tid» (3, s. 4, egen oversettelse). Søsteren Rose Williams' psykose og en ødeleggende lobotomi var så vonde erfaringer for Tennessee at det nesten ikke var til å bære. Han mestret situasjonen gjennom skriving. Skrivingen var, sammen med søsteren, det viktigste han hadde i livet (4). *Glassmenasjeriet* er blant hans mest kjente stykker og kanskje det som lå tettest opp mot hans virkelighet, både emosjonelt og fysisk.

Bestevenn og søster

Rose (1909–96) og Tennessee Williams (1911–83) var tett knyttet til hverandre gjennom barndommen. Som Tennessee selv sa: «Vi var så nær hverandre at vi ikke hadde bruk for noen andre» (5, s. 16, egen oversettelse). Broren beskrev Rose som vakker, kreativ og fantasifull – en perfekt lekekamerat i barneårene. Han var yngre enn Rose, men likevel kalte han henne lillesøster.

Etter hvert som de ble eldre, var Rose og Tennessee fortsatt viktige for hverandre, men gled fra hverandre i utvikling og temperament. Rose ble beskrevet som sosial og utadvendt i ungdommen, mens Tennessee var mer stille og sky. Når Rose begynte å like andre gutter enn Tennessee, opplevde han det som et svik mot det nære og spesielle båndet de to hadde (4).

Rose var en stund på skole i Vicksburg og dermed borte fra familien. Hun hadde det travelt med venner og gutter, men dette sosiale livet varte bare en kort periode. Med unntak av spredte vennskap i tidlig ungdom, knyttet ikke Rose noen varige vennskapsbånd utenfor familien.

Roses sykdom

Rundt 18-årsalderen utviklet Rose angstanfall og fikk forestillinger om at noen kom til å drepe henne ved forgiftning. Kjente hun magesmerter, fikk hun det for seg at noen andre hadde forårsaket det og ville henne vondt. Atferden og temperamentet hennes forandret seg. Hun begynte å le nervøst på upassende steder, og store deler av dagen gikk hun bare rundt hjemme i huset kledd i neglisjé og gjentok fraser som «det er bare tragisk!», igjen og igjen (4).

Rose var deprimert og følte seg mislykket. Moren ville at hun skulle finne seg en mann, men det fungerte ikke. Rose hadde flere sekretærjobber, men avsluttet jobbene etter kort tid. En psykiater hun gikk til, hevdet at hun hadde frykt for sex.

Moren, Edwina Estelle Williams (1884–1980), led også av tilbakevendende depresjoner. Hun var ustabil, manipulerende og anklagende. Den tiden faren (Cornelius Coffin Williams (1879–1957)) befant seg hjemme i huset, hersket en bitter tone mellom ham og resten av familien (4). Hjemmet var ikke et gunstig sted å oppholde seg for sårbare Rose. Hvordan moren så på datteren kommer frem i et brev. Der forteller hun at Rose hadde forandret seg de siste årene og at hennes kommunikasjon med menn ikke fungerte. «Det var en fiasko helt fra starten», skriver hun, «som alt annet i Roses liv ser ut til å være» (4, egen oversettelse).

«Det som skjedde mellom familiemedlemmene var styggere og mer grusomt enn døden selv»

Roses sykdom og morens manipulasjon gjorde forholdene i hjemmet ulevelige. Broren Walter Dakin (1919–2008) hadde ingen sentral rolle i dette, men mellom moren og Rose var dramaet alltid pågående, med Tennessee som mellomledd. Faren kom og gikk som det passet ham. Tennessee skal ha sagt at det som skjedde mellom familiemedlemmene var styggere og mer grusomt enn døden selv (4).

Tennessee Williams en gang på 1940-tallet. Foto: Everett Collection / NTB

Sanatorier

I mars 1937 ble Rose innlagt på et mentalsykehus i Missouri. Samme dag som hun ble brakt til sanatoriet, skrev Tennessee i notatboken sin: «Jeg hører til på et selv!» (6, s. 83, egen oversettelse). At søsteren var blitt så syk at hun ble innlagt på et statlig sykehus, var tungt for broren. Samtidig var det vanskelig å se noen annen utvei.

Rose fikk diagnosen dementia praecox, blandet type, paranoid predominert, som var en type schizofreni ut fra datidens diagnosesystem. Hun fikk en rekke ulike behandlinger, blant annet insulinsjokk og injeksjoner av metrazol, en stimulan som ble brukt til å utløse krampeanfall.

På institusjonene var det hyppig bruk av tvang. Forholdene var tøffe, spesielt i de statlige sykehusene. Det var støyfulle og angstskapende omgivelser, med redde, forvirrede og noen ganger aggressive pasienter, som bodde trangt og under uhygieniske forhold. Rose bodde på statlige institusjoner den første tiden, fordi faren nektet å betale for privat oppfølging (4).

Også i de private sykehusene var det vanskelige forhold, men likevel bedre enn i de statlige. Tennessee hadde økonomi til å betale for Rose på en privat institusjon etter at han begynte å tjene penger på skrivingen. Dette var rundt tiden da Rose ble henvist til lobotomi. Da hadde hun vært i sykehussystemet i seks år.

Edwina godkjente lobotomi som behandling for datteren, og 17. januar 1943 gjennomgikk Rose en bilateral prefrontal lobotomi. Tennessee tilga aldri moren for dette. Han ble ikke tatt med på råd om den planlagte operasjonen og fikk heller ikke vite om den før det var gått to måneder.

«Rose bar tydelig preg av inngrepet. Hun hadde ingen evne til å ta vare på seg selv»

Rose bar tydelig preg av inngrepet. Hun hadde ingen evne til å ta vare på seg selv. Inngrepet i frontale deler av hjernen kan ha bidratt til manglende hemninger og redusert impulskontroll. Hun bannet og snakket om obsceniteter og sex og kunne sjelden føre noe som liknet normal samtale (4).

Et bånd brister

Da lobotomien ble kjent for Tennessee via et brev fra moren, skrev han i notatboken sin (6):

Grand, God be with you.
A chord breaking.
1000 miles away.
Rose. Her head cut open.

A knife thrust in her brain.
Me. Here. Smoking.
My father, mean as a
devil, snoring – 1000 miles
away.

Paralleller til det virkelige liv

Glassmenasjeriet (7) fra 1944 finner sted i en leilighet der moren Amanda bor med sine unge voksne barn, Tom og Laura. Faren i huset blir bare omtalt, han har reist fra dem. Vi får vite at han drakk og var mye borte fra familien, slik det også var med Tennessee Williams' virkelige far.

Tom spiller ut historien som sønnen i huset, men er også en forteller som ser karakterene utenfra. Det gjør tilskueren usikker på tid og rom, hva som er fantasi og hva som er virkelighet. Man får inntrykk av at stykket er fortalt fritt fra hukommelsen, og fortelleren advarer også publikum om at det kan være tilfelle. Tom/Thomas var også Tennessees døpenavn. Thomas Lanier William III ble kalt Tennessee i barneårene, og det var derfor naturlig for ham å bruke det som kunstnernavn som voksen. I *Glassmenasjeriet* beskriver han på et vis «seg selv», som forteller og karakter.

Toms søster Laura lever i en drømmeverden. Hennes begrensede liv innenfor husets fire vegger består i å organisere små glassfigurer. Laura har en mindre, fysisk funksjonsnedsettelse og halter, men det går hardt ut over selvfølelsen. Hun er sosialt klønete og vet ikke hvordan hun skal oppføre seg i selskap med andre, spesielt ikke med gutter. Søsteren er skjør og annerledes, akkurat som den fineste figuren hun eier: en enhjørning, som knuses underveis i handlingen.

Amerikansk plakate fra 1950 i forbindelse med filmatiseringen av teaterstykket *The Glass Menagerie*. Foto: Mary Evans Picture / NTB

Moren Amanda spiller hele tiden på Toms dårlige samvittighet. Ingenting er bra nok. Hun klandrer ham og understreker samtidig, i manipulerende vendinger, hvor mye hun stiller opp for barna sine. Tom jobber på et skolager, en jobb han hater. Han skal tjene familien og ordne opp – følelsesmessig, personlig, økonomisk og praktisk. Selv om han gjør alt han kan, er ingen fornøyd. Det kan de heller aldri bli. «Jeg har ingenting som er mitt», sier Tom. Han blir styrt av moren som en marionett, og søsterens tilstand gjør heller ikke situasjonen noe bedre. Han får skyld for alt, også søsterens mislykkede kjærlighetsliv, selv om han forsøker å hjelpe.

«Søsteren er skjør og annerledes, akkurat som den fineste figuren hun eier»

Faren er ikke der, han gir ingen støtte. I virkeligheten var Tennesseees far heller ikke mye støttende overfor sønnen. Krigsveteranen og handelsmannen, som til stadighet drakk for mye alkohol, aksepterte verken sønnens skrivetrang eller homofile legning.

Foto: Rose Isabel Williams, ukjent dato. Tennessee Williams Family Photographs and Other Materials, 1885-1964, MS Thr 553, Box 3, (69). Harvard Theatre Collection, Houghton Library, Harvard University.

Tom drømmer om å komme seg langt vekk. Han blir likevel innhentet, gang på gang. Tom sier i sin siste monolog: «Å, Laura, Laura, – jeg har prøvd å la deg bli igjen der bak meg, men jeg er mer trofast enn jeg hadde tenkt til å være! Jeg tar meg en sigarett – jeg går over gaten, rømmer inn på en kino, eller i en bar for å få meg en drink. Jeg snakker til sidemannen min – jeg gjør alt for å blåse ut lysene dine. For i dag er verden opplyst av lyn fra himmelen!

Slokk dine lys, Laura – og god natt ...» (7, s. 131).

Skriving som terapi

Glassmenasjeriet tematiserer Tennessee Williams' egne følelser og dilemmaer. Hvordan skal han klare å forlate familien sin når de befinner seg i en slik tilstand? Uansett hvor han drar, vil skammen over å prioritere seg selv alltid innhente ham.

Tennessee Williams skrev og skrev og jobbet stadig med nye tekster og forbedringer av påbegynte arbeider. Han sa i et intervju at han ikke kunne være uten skrivingen én eneste dag: «Dagen ville være så fullstendig meningsløs for meg at innen kvelden hadde kommet, ville jeg føle for å skyte meg selv» (5, s. 112, egen oversettelse).

Skuespillet *The Rose Tattoo* fra 1950 (8) handler om andre temaer enn søsterens skjebne, men referansen i tittelen er åpenbar. Rose var for alltid til stede og tatovert inn i Tennesseees sinn. Hans kjente *En sporvogn til begjær* fra 1951 ender også med en asylinnleggelse, som et nikk mot søsterens skjebne (8).

«I sine memoarer beskriver Tennessee søsterens lobotomi som en tragisk feilbehandling»

I sine memoarer beskriver Tennessee søsterens lobotomi som en tragisk feilbehandling. Han trodde at det var et håp om at Rose kunne ha blitt frisk hvis det ikke hadde vært for inngrepet. Kanskje kunne hun ha fått tilbake et mer normalt liv. Til tross for sin sårbare natur og faren for å snuble underveis, kunne hun ha klart seg på egenhånd. Det var klart å foretrekke fremfor et liv i institusjon (9).

Søragesang for Rose

Fra Tennesseees notatbok (6, s. 82):

She is a metal forged by love
too volatile, too fiery thin
so that her substance will be lost
as sudden lightning or as wind.
And yet the ghost of her remains
reflected with the metal gone,
a shadow as of shifting leaves
at moonrise or at early dawn.
A kind of rapture never quite
possessed again, however long
the heart lays siege upon a ghost
recaptured in a web of song.

Tennessee Williams døde på et hotellrom i New York i 1983, 71 år gammel. Dødsårsaken ble først rapportert til å være kvelning på grunn av en kork han hadde satt fast i halsen, men korken viste seg å inneholde barbiturater. Journalen ble derfor siden rettet til at medikamenter var årsaken (10).

Tennessee sørget for privat pleie for Rose i alle år frem til han døde. Arven etter ham sørget også for videre ivaretagelse på pleiehjem. Rose døde i 1996 i Tarrytown, New York, 85 år gammel, etter å ha levd størstedelen av livet på institusjon (4).

REFERENCES

1. Swayze VW. Frontal leukotomy and related psychosurgical procedures in the era before antipsychotics (1935-1954): a historical overview. *Am J Psychiatry* 1995; 152: 505–15. [PubMed][CrossRef]
2. Tuft M, Nakken KO. Post-lobotomy epilepsy illustrated by the story of Ellinor Hamsun, the daughter of the famous Norwegian author Knut Hamsun. *Epilepsy Behav Case Rep* 2017; 8: 87–91. [PubMed][CrossRef]
3. Leavitt RF, Holdith K. The world of Tennessee Williams. Revised and updated. New York, NY: Hansen Publishing Group LLC, 2011.
4. Leverich L. Tom: the unknown Tennessee Williams. New York, NY: WW Norton & Company, 1995.
5. Devlin AJ. Conversations with Tennessee Williams. Jackson, MS: University Press of Mississippi, 1986.
6. Williams T. Notebooks. Margaret Bradham Thornton, red. Sewanee, TN: University of the South Press, 2006.
7. Williams T. Glasssmenasjeriet. Skuespill i to avdelinger. Oversatt av Inger Hagerup. Trondheim: Trøndelag teater, 2017.
8. Williams T. Plays 1937–1955. Mel Gussow and Kenneth Holditch, red. New York, NY: Library of America, 2000.
9. Williams T. Memoirs. New York, NY: New Directions, 2006.
10. Lahr J. Tennessee Williams: Mad Pilgrimage of the Flesh. New York, NY: W.W. Norton & co, 2014.

Publisert: 12. desember 2022. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.22.0289
Mottatt 5.4.2022, første revisjon innsendt 27.9.2022, godkjent 25.10.2022.
Opphavsrett: © Tidsskriftet 2026 Lastet ned fra tidsskriftet.no 21. mars 2026.